

گزارش
شرکت در کنگره منطقه‌ای
استادان زبان و ادب فارسی هند
در آبان ۱۳۷۹

اثر: دکتر عباس کی منش
دانشیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران
(از ص ۴۸۷ تا ۴۹۸)

چکیده:

نگارنده این سطور همراه جناب آقای دکتر سید امیر محمود انوار استاد دانشمند دانشگاه تهران در روز جمعه ۷۹/۸/۶ با جمعی از استادان ارجمند دانشگاه‌های مختلف کشور به منظور شرکت در کنگره بین‌المللی استادان زبان فارسی در سراسر هند راهی آن کشور شد که شرح آن در این مقاله پیش روی خوانندگان گرامی است.

واژه‌های کلیدی: روابط فرهنگی، بستر مرگ، حمایت.

مقدمه:

شکر شکن شوند همه طوطیان هند

زین قند پارسی که بنگاله می رود

مقدمه:

موقعیت جغرافیایی هند:

هند گهواره یکی از پنج (پنج تمدن: هند، ایران، یونان، مصر، چین) تمدن کهن گیتی و وارث فرهنگ شکوهمند و گوناگونی است که در زبان سانسکریت، «مهابهارات»، «بهارات ورشا» و «آریا وارتا» خوانده می شود، و در ممالک انگلیسی زبان بدان «اینديا» (مجموعه مقالات رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو، Dr. Sukumarsen ترجمه علیرضا کاربخش، ص ۱، خرداد ۱۳۷۵). گویند. و آن عبارت از شبه جزیره ای است در جنوب آسیا که از دامنه سلسله کوه های هیمالیا به سوی جنوب امتداد یافته به اقیانوس هند منتهی می شود، و به صورت مثلثی است که قاعده آن کوه های هیمالیا و ضلع شرقی آن خلیج بنگال و ضلع غربی دریای عمان است که مدار رأس السرطان از روی قسمت وسطای آن می گذرد (سرزمین هند، ۱).

مساحت هند ۳/۲۸۷/۲۶۳ کیلومتر مربع است که از چشم انداز وسعت خاک، هفتمین کشور پهناور جهان محسوب می گردد. ارتفاعات پوشیده از برف هیمالیا در شمال آن را تنگ در آغوش گرفته و جنگلهای پرباران استوایی در جنوب.

کوهستانها و دریاها این سرزمین را از هویت جغرافیایی ممتازی برخوردار کرده است (سرزمین هند، ۱)، سرزمینی است سبز و خرم و همیشه بهار.

شبه قاره هند طی گذشت پنجاه سال پس از کسب استقلال خود به پیشرفتهای دامنه داری در زمینه های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، علمی، فرهنگی و صنعتی دست یافته و در تهیه فرآورده های کشاورزی به رفع نیازهای غذایی خود توفیق یافته است و در زمینه فنی امروزه دهمین کشور صنعتی جهان شمرده می شود. و ششمین کشور عالم است که در تسخیر طبیعت و راهیابی به فضای فراسوی جو زمین

گامهای بلند و استوار برداشته است. و با پرتاب نخستین ماهواره کنترل از راه دور IRS-IC در سال ۱۳۷۶ وارد فعالیتهای فضانوردی جدیدی شده است (آئینه هند، ۱).
با مشورت و تبادل نظر با جناب آقای دکتر جلیل تجلیل استاد و مدیر گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران و جناب آقای دکتر اسماعیل حاکمی استاد این دانشگاه نگارنده این سطور مقاله‌ای تحت عنوان «امیری فیروزکوهی و سبک هندی» به رشته تحریر درآورد و برای کنگره بین‌المللی استادان زبان فارسی هند گسیل داشت. پس از چند ماه پذیرش مقاله به وسیلهٔ پروفسور اظهر دهلوی دبیر دانشمند کنگره عزّ و وصول ارزانی فرمود. بنابراین نگارنده به همراه جناب آقای دکتر سیّد امیر محمود انوار استاد و سردبیر مجلهٔ بین‌المللی دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران عازم هند گردید.

مقدمات سفر به دستور جناب آقای دکتر عباسی نژاد معاون محترم آموزشی دانشگاه، و جناب آقای دکتر فائزی پور مدیر کل روابط دانشگاهی و بین‌المللی دانشگاه تهران، و جناب آقای دکتر قندی معاون اداری دانشگاه آماده شد، و با حکم جناب آقای دکتر رضائیان مدیر کل محترم کارگزینی ساعت ۶ صبح روز جمعه ۷۹/۸/۶ در فرودگاه تهران با دکتر منصور رستگار فسایی استاد دانشگاه شیراز، دکتر توفیق سبحانی استاد دانشگاه پیام نور، دکتر محمد مهدی ناصح استاد دانشگاه مشهد، دکتر محمدرضا نصیری استاد دانشگاه پیام نور و دکتر باقر صدری نیا استاد دانشگاه تبریز اتفاق ملاقات دست داد و همگی با پرنده آهنین بال به سوی بمبئی پرواز گرفتیم و ساعت ۱۰/۳۰ به وقت تهران در فرودگاه بمبئی فرود آمدیم و ساعت ۱۴/۴۵ همان روز بمبئی را پشت سر گذاشتیم و در ساعت ۱۶/۵۰ به وقت تهران در فرودگاه بین‌المللی دهلی آن پرنده آهنین پر فرو نشستن ساز کرد.

در فرودگاه با استقبال جناب آقای دکتر رضازاده رایزن فرهنگی ایران در دهلی نو و نیز با گرمی مهرهای جناب آقای پروفسور اظهر دهلوی و جناب آقای خواجه پیری و پروفسور اختر مهدی و پروفسور شریف قاسمی روبرو شدیم.

روز شنبه را با جمعی از دانشجویان هندی که در دهلی به فراگیری زبان و ادب فارسی سرگرم‌اند ملاقاتی داشتیم صمیمانه که از چگونگی گسترش زبان فارسی در آن سرزمین پهناور محور اصلی بحث ما بود.

صبح روز یکشنبه عزم دیدار پتیاله پنجاب محل برگزاری کنگره در سرگرتیم شش ساعته راه با اتومبیل بسیار مجلل با الطاف پروفیسور اظهر دهلوی و پروفیسور عابدی و سایر استادان هندی که بی شباهت به طیرالارض نبود. به پتیاله شهری زیبا در میان انبوه درختان که چشم را خیره می‌کرد و فروغ مهتابیهای رنگارنگ که دل را به نوازش ایستاده بود رسیدیم. در ساختمانی دلپسند در دانشگاه پنجابی پتیاله اسکان داده شدیم. شب را بیتوته کردیم؛ و ساعت ۹ صبح روز دوشنبه ۷۹/۸/۹ کنگره بین‌المللی استادان زبان فارسی هند با پیام معاون رئیس جمهوری این کشور باستانی آغازگردید، پیامی به گرمی فضای دنواز و امیدبخش.

در صدر هیأت رئیسه جلسه که جناب آقای دکتر خانیکی معاون دانشمند وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نشسته بودند به قرائت پیام ایستادند و پیام رهنمود آسا و محققانه استاد عالیقدر جناب آقای دکتر مصطفی معین، وزیر دانشمند علوم، تحقیقات و فناوری را در تحکیم روابط فرهنگی ایران و هند قرائت نمودند. پیامی حکمت‌آمیز که گویی از چشمه فیاض کلام آسمانی مایه هستی داشت.

دکتر خانیکی در یک سخنرانی بسیار مهیج از استادان دو کشور هند و ایران خواستند که گسترش زبان فارسی را در آن سرزمین جدی تلقی کنند. و جناب آقای مظفری رئیس خانه فرهنگ دهلی نو پیام عالمانه جناب آقای دکتر مهاجرانی را برخواندند.

بدیهی است که این هر دو پیام با ابعاد گوناگون در ترویج زبان فارسی و به رونق آوردن آن در آن کشور باستانی چه نقش سازنده‌ای تواند داشت، و در شکوفایی روابط علمی و فرهنگی ایران و هند چگونه قلم تواند زد.

نگارنده این سطور نیز پیام جناب آقای دکتر خلیلی عراقی رئیس محترم دانشگاه تهران را از سوی دانشگاه‌های ایران و پیام جناب آقای دکتر رحیمیان استاد فرزانه و معاون پژوهشی دانشگاه تهران را قرائت کرد. آنگاه اجازه برخواندن پیام استادان جناب آقای دکتر علی شیخ‌الاسلامی رئیس دانشمند دانشکده ادبیات و علوم انسانی و پیام جناب آقای دکتر جلیل تجلیل مدیر گروه زبان و ادبیات فارسی این دانشکده و پیام جناب آقای دکتر اسماعیل حاکمی را یافت.

نظر به آنکه پیامها ممه‌ور به م‌هر حمایت از گسترش زبان فارسی در سرزمین هند بود مورد عنایت مقامات دانشگاهی هند قرار گرفت تا آن جا که پروف‌سور سینگ رئیس دانشگاه پنجابی پتیاله در یک سخنرانی نوید دهنده، مژده‌گشایش شعبه‌ای از زبان فارسی را در دانشگاه پنجابی پتیاله به دانشجویان آن کشور دیرپای ارزانی داشت.

هیأت رئیسه جلسه عبارت بودند از جناب آقای دکتر خانیکی، پروف‌سور سینگ رئیس دانشگاه پنجابی پتیاله، وزیر ایالت پنجاب، پروف‌سور عابدی، پروف‌سور آذرمدخت صفوی استادان هندی، جناب آقای خلیلی سفیر افغانستان، سفرای برخی از کشورهای آسیای میانه، و کارگردانی جلسه را نیز پروف‌سور اظهر دهلوی برعهده داشتند.

سخنرانیهای استادان ایرانی:

۱) استاد دکتر سیّد امیر محمود انوار با حافظه‌ای قوی و اندیشه‌ای وقّاد سخنرانی عالمانه و عارفانه خود را تحت عنوان «حمد و عشق الهی در کتب عرفانی و تفاسیر قرآنی» با جذّابیتی خاص ایراد کردند که حدّ همان است سخنرانی و زیبایی را، از آن پس پیوسته در صدر نشستند و قدر دیدند. در جلسه‌ای دیگر در پنجاب که وزرای کشور هندوستان و استادان آن کشور و سفرای کشورهای آسیایی حضور داشتند استاد دکتر انوار قصیده‌ای در پیوند دوستی ایران و هند که به

استواری سروده بودند قرائت نموده که مورد تحسین و استقبال حاضران واقع گردید.

۲) سخنرانی استاد دکتر توفیق سبجانی که خود بیش از دو سال به افاضه زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه دهلی عمر گذاشته‌اند همگی حاضران را به تحسین شگفت‌آور برانگیخت چون وسعت دانش ایشان از سوی همگان نشان پذیرش داشت.

۳) سخنرانی استاد دکتر منصور رستگار فسایی که از شهر شکر افشانان شیراز راه دیار هند گرفته بودند، سخنوران شیرازی را در هند به شیوه رندی حافظ معرفی کردند و چون سخن از دل برآمده بود لاجرم بردلها نشست.

۴) جناب آقای دکتر باقر صدری نیا استاد دانشگاه تبریز با تجلی خوش پیام عالمانه استادان تبریزی در آینه خیال شعر مشروطیت و تأثیر آن در شاعران هندی توانست جلسه را به زیباترین وجهی به رونق آورد.

۵) جناب آقای دکتر علی محمد مؤذنی که بیش از دو سال است که در دانشگاه عثمانیه حیدرآباد دکن از زلال معنی آفرین زبان و ادب فارسی تشنگان هندی را سیراب می‌کند آنچنان در بیان معنی انگیزی اشعار فارسی میرعثمان علی خان هندی (۱۳۸۶-۱۳۶۰ ه. ق) کوشیدند که حاضران جلسه را به تحسین برانگیختند. این استاد ایرانی، اشعار فارسی میرعثمان علی خان هندی را جمع‌آوری و تصحیح و چاپ نموده و در احیای فرهنگ ایرانی و اسلامی به گفته استادان هندی نقش آفرینی‌ها کرده است.

۶) جناب آقای دکتر محمد مهدی ناصح استاد فاضل دانشگاه فردوسی مشهد که شکوفایی زبان فارسی را در کتب ادوار پیشین از کاخ بلند نظم فارسی نگریسته‌اند، پیشنهادهای عالمانه خود را در راه گسترش زبان فارسی در شبه قاره از منظر کاربردی به زبان فصیح خراسانی به گونه‌ای دل‌آویز ارائه نمودند.

۷) دکتر محمدرضا نصیری استاد دانشگاه پیام نور نیز با سخنرانی تکامل زبان

فارسی در هند، به پایمردی شاعران هندی با بحثی دقیق جلسه را در فضای پیوند دوستی دو کشور ایران و هند بردند.

۸) اما نکته شایان ذکر آنکه در همه سخنرانی‌ها استاد محترم جناب آقای دکتر رضا مصطفوی رایزن فرهنگی ایران در پاکستان حضور فعال داشتند و افزون بر سخنرانی فصیح خود در گسترش زبان فارسی در هندوستان باری چند ریاست جلسه را بر عهده گرفتند.

نگارنده این سطور نیز «شادروان استاد امیری فیروز کوهی» را در آیین خيال سبک هندی «نگریست».

در پیرامون روابط علمی و فرهنگی ایران و هند:

نکته آنکه عناصر مهم روابط میان دو ملت ایران و هند، وجود مشترکات و پیوندهای دیرینه فرهنگی و اجتماعی این دو سرزمین پهناور و کهنسال است. اگر چه پیشینه روابط ایران و هند به صدها سال پیش از میلاد مسیح می‌رسد، اما با راه یافتن اسلام در شبه قاره هند، فصل نوینی در تاریخ این کشور گشوده شد. رشد و گسترش اسلام و پیدا شدن حکومت‌های اسلامی در درازنای قرن‌های متمادی مایه ارتباط صمیمانه مردم فکور هند با کشورهای اسلامی به ویژه ایران شد.

پیوند نزدیک هندیان با ایرانیان منجر به پیدایش تحولات و تغییرات سیاسی و فرهنگی بسیاری در جوامع هند گردید. تأثیر این آمیزش فرهنگی در سایه چیرگی اسلام دگرگونی‌های تازه‌ای را در زمینه‌های مختلف، از جمله مسایل فرهنگی و اجتماعی هند به همراه داشت. بسیاری از لهجه‌های هند و آریایی میانه، در قالب زبان‌های نوین شکوفا شد و سبک‌های نوین ادبی از دو عنصر هند و ایرانی پدیدار گردید و تأثیرات ژرف در اندیشه‌های دینی و فلسفی به وجود آمد. معماری، نقاشی، موسیقی و هنر خطاطی در نتیجه ارتباط دو فرهنگ ایران و هند با تصویر زیباتری چهره نمود، و نقطه اوج پیوستگی این دو فرهنگ با ظهور علما، فلاسفه،

شاعران، نویسندگان، هنرمندان و صنعتگران در طول چند قرن چنان تبلور یافت که ساختار اجتماعی هند را که ترکیبی بی همتا از دین‌ها، فرهنگها، و نژادهای گوناگون است دگرگون ساخت. چنانکه قرن یازدهم هجری نقطه عطف اوج جلال و شکوه به شمار آمد، و این روزگار منتها درجهٔ درخشندگی دو فرهنگ مشترک ایران و هند شناخته شد.

با آغاز قرن دوازدهم هجری ساختار حکومت امپراطوری بزرگ اسلامی در هند فرو ریخت و با گذشت زمان زوال و انحطاط آن نمایان گردید، و قدرت استعمار بر آن کشور عظیم دست تسلط گشود. این نامردمی در ایامی چهرهٔ جدی به خود گرفت که در اروپا رنسانس فرهنگی شکل تازه‌ای می‌یافت، و جنبشهای علمی در غرب منجر به متحول شدن افکار اروپائیان و اکتشافها و اختراعاتی پی در پی می‌گردید و چشم طمع استعمارگرانی چون پرتغالیها و انگلیسیها به سرزمین رؤیایی هند دوخته شد. یورش‌های استعمارگران به گونه‌های مختلف راه را برای استقرار و تشکیل حکومت و استثمار در سرزمین افسانه‌ای هند هموار ساخت. در این صحنه انگلیسیها پیروزیهای چشمگیری از دیگر رقیبان به دست آوردند، و برای نخستین بار در تاریخ سرزمین هند، این کشور دانش‌پرور ضمیمهٔ سیاسی و اقتصادی کشوری دیگر گردید. فاتحان بیگانه که برای دست‌اندازی به منابع سرشار و ثروت بی حساب می‌کوشیدند، نه تنها امنیت و آرامش را از مردم این سرزمین ربودند، بلکه لطمهٔ جبران‌ناپذیری به فرهنگ غنی و چندین هزار سالهٔ هند وارد آوردند. تا آن جا که پس از استقلال هند نیز مسلمانان نتوانستند آن چنان که باید از آثار مکتوب اندیشمندان و دانشوران تاریخ گذشتهٔ خود حفاظت نمایند. چه بسیاری از آثار علمی و فرهنگی این سرزمین دانایی دستخوش حوادث گوناگون گردید. شگفتا! چه مصیبتی که گلوگاه کشورهای اسلامی را به سختی فشرد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، با نگرش به پیشینه‌های دیرینهٔ دو ملت ایران و هند قامت حیات تازهٔ این پیوند در پیکر نوینی جان گرفت. و برای آشنایی

یافتن نسل‌های آینده با آثار فکری نیاکان به تلاش ایستاد و نتیجه این کوشش و کوشش‌ها در معرفی آثار علمی و فرهنگی مشترک ایران و هند سبب تأسیس مرکز میکروفیلم گردید که به همت مردانه دکتر خواجه‌پیری موفق به تهیه و جمع‌آوری بیش از ده هزار میکروفیلم از مهمترین نسخه‌های خطی چهارده کتابخانه دولتی و خصوصی هند به شرح زیر شد:

(۱) کتابخانه ناصریه (صاحب‌عبقات)، لکهنو
(۲) کتابخانه مدرسه و جامعه سلطانیه، لکهنو
(۳) کتابخانه مدرسه الواعظین، لکهنو
(۴) کتابخانه راجه محمود آباد (وقف آستان مقدس) لکهنو
فهرست نسخ خطی این کتابخانه شامل معرفی چهار هزار نسخه عربی و فارسی به دست انتشار سپرده شده است.

(۵) کتابخانه درالندوة العلماء لکهنو
فهرست نسخ خطی این کتابخانه در دو مجلد فارسی و عربی شامل معرفی پنج هزار نسخه خطی چاپ گردیده است.

(۶) کتابخانه درگاه پیر محمد شاه، احمد آباد، گجرات.
تاکنون فهرست هفت جلد از نسخ خطی عربی و فارسی این کتابخانه به زبان اردو از سوی کتابخانه به دست دانشی مردان رسیده است.

(۷) کتابخانه درگاه عالیّه چشتیه، احمد آباد، گجرات.
فهرست نسخه‌های خطی این کتابخانه از طرف مرکز میکروفیلم نور (چون تأسیس مرکز میکروفیلم و آغاز این فعالیت علمی و فرهنگی مقارن با چهار صدمین سال درگذشت علامه فقید قاضی نورالله شوشتری (۱۴۱۹ ه.ق) فقیه، محدث، متکلم، ادیب و شاعر ایرانی در هند گردید، به پاس خدمات این عالم بزرگ این مرکز را «مرکز میکروفیلم نور» نام دادند تا میراث فرهنگی ایران و هند با توجه به مشترکات اسلامی محفوظ ماند. و مطالعات و تحقیقات علمی در راستای احیا و معرفی آثار اندیشمندان این دو ملت که‌نسال به آسانی روی نماید. و میان پژوهشگران بر تعاطی اندیشه بیفزاید) پس از تنظیم و بررسی

نهایی خود را آماده چاپ و انتشار می‌بیند.

۸) کتابخانه درگاه عالیّه مهدویّه پالم پور، گجرات

(بزرگترین مجموعه در زمینه مهدویت و موعود عالم)

۹) کتابخانه مولانا آزاد، دانشگاه اسلامی علیگر

۱۰) کتابخانه نوآب مزمل اللّه خان، علیگر

۱۱) کتابخانه جامعه همدرد، دهلی

۱۲) کتابخانه آصفیه، حیدرآباد، دکن

۱۳) کتابخانه خانقاه شاه ابوالخیر، دهلی

۱۴) کتابخانه موزه سالار جنگ، حیدرآباد

ناگفته نگذاریم که کلیّه میکروفیل‌های تهیه شده از کتابخانه‌های هند در مرکز میکروفیلم برای استفاده و بهره‌برداری داخلی و خارجی آماده است.

خاطر استادان و دانشجویان دانشگاه‌های مختلف ایران را در استفاده این مآخذ گرانبها و دست‌ناخورده به عنوان رساله فوق لیسانس و دکتری معطوف می‌دارد. چه آقای دکتر خواجه پیری قول مساعد در گسیل داشتن میکروفیل‌ها را برای دانشجویان داده است.

پروفسور عابدی و پروفسور صفوی و پروفسور اظهر دهلوی و پروفسور جعفری و پروفسور قاسمی و بسیاری از استادان دیگر هندی کوشش‌های لازم را در پیشرفت کار آقای دکتر خواجه پیری نموده و می‌نمایند. دولت بزرگوار هند نیز کار مرمت و آفت‌زدایی را که در نتیجه رطوبت هوا پیش می‌آید برعهده گرفته است. و ملت ایران را از آن دولت سپاسگزاریم.

بر روی هم تلاش پی‌گیر جناب آقای دکتر رضازاده و جناب آقای دکتر خواجه پیری توانسته است در سرنوشت حفظ و حراست مرکز میکروفیلم ایران در سرزمین عظیم هند نقش معنی‌آفرینی ایفا کند.

پیام پروفیسور عابدی به شرف حضور استاد دکتر سید جعفر شهیدی
آقای پروفیسور عابدی استاد عالی‌مقام زبان فارسی در هند خطاب به نگارنده این
سطور گفتند: «... دکتر کی منش به عرض استاد دکتر شهیدی برسانید» که استاد
بزرگوار ما کتاب برای تدریس نداریم.

کتابهای جدیدی که در ادبیات و عرفان در ایران نوشته و چاپ می‌شود برای ما
مرحمت فرماید.

من الآن هشتاد سال دارم، فردا می‌میرم و فارسی این جا تعطیل می‌شود. و عرض
کنید که استاد دکتر شهیدی همه کشورها آموزش زبانهای خود را در هند جدی
گرفته‌اند، ولیکن متأسفانه از ایران حتی کتاب به ما نمی‌رسد یکی دو استاد برای
آموزش زبان فارسی در هند کفایت نمی‌کند.

و باز خطاب به نگارنده گفتند امروز جناب آقای دکتر خانیکی فرمودند که جناب
آقای دکتر معین وزیر دانشمند ایران بورس اعطا فرموده‌اند تقاضا داریم دنبال این
کار باشید، که زودتر به نتیجه برسند.»

در تأیید پیام آقای پروفیسور عابدی به استحضار استاد دکتر سید جعفر شهیدی
می‌رساند که زبان فارسی در هند در بستر مرگ افتاده است، و آخرین نفس‌های خود
را به سختی می‌کشد. و اگر دلسوزیهای این چند استاد خدمتگزار: «پروفیسور
عابدی، پروفیسور اظهر دهلوی، پروفیسور آذرمدخت صفوی، پروفیسور قاسمی،
پروفیسور اختر و...» در میان نباشد براستی زبان فارسی در هند تعطیل می‌شود.
موضوع قابل ذکر این که فرهنگ ایرانی و اسلامی در این کشور به جای زبان فارسی
به زبانهای دیگر بیان می‌شود. مثلاً به زبان انگلیسی و یا گجراتی و یا اردو. و کوشش
هیچ یک از خدمتگزاران ایرانی که در آن کشور به سرافرازی خدمت صادقانه
می‌کنند به تنهایی قادر نیست در گسترش زبان فارسی مؤثر واقع شود. باید
مساعدتهای لازم بیش از پیش چهره نماید، چه از لحاظ گسیل داشتن استاد و چه
ارسال کتاب و چه تشکیل سمینارهای مختلف برای جدی گرفتن زبان فارسی و چه

اعطای بورس و یا تشکیل کلاسهای بازآموزی برای استادان هندی در ایران و یا در هند. چه دولت هند نیز در این باره کوشش‌های قابل ستایش به عمل می‌آورد.

نتیجه:

زبان فارسی در هندوستان در بستر نابودی تلاشی ضعیف دارد. چه فرهنگ ایرانی و اسلامی نه به زبان فارسی بلکه به زبان انگلیسی و یا اردو یا زبان‌های دیگر رایج در هند حفظ و نگاهبانی می‌شود. نگارنده که از سوی استادان مأمور نگارش این گزارش شده است نظر دولت را در گسترش و حمایت زبان فارسی در هندوستان بیش از پیش جلب می‌نماید.

منابع و مأخذ:

- ۱- مجموعه مقالات رایزی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو، ترجمه علی‌رضا کاربخش، ۱۳۷۵.
- ۲- سرزمین هند، نگارش استاد علی اصغر حکمت، ۱۳۷۷.
- ۳- سرزمین و مردم هند، پرویز تیری، ۱۳۷۶.
- ۴- آئینه هند، بهمن و فروردین ۱۳۷۶ و خرداد ۱۳۷۵.